

Міти построзвитку та модернізація

Павло Кутуєв

A. Escobar. *Encountering Development. The Making and Unmaking of the Third World.* — Princeton: Princeton University Press, 1995.

«Ви маєте бути дуже дурним чи дуже заможним, аби не відчувати, що розвиток смердить», — таким був лапідарний вердикт Густаво Естева на адресу всієї повоєнної традиції західного дискурсу про розвиток. Цей вирок якнайкраще резюмує ідеї представників парадигми построзвитку, які зробили одну з найостанніших спроб «подолати» концепцію розвитку в західній соціології, спираючись на інтелектуальну спадщину Фуко. На противагу ліворадикальним теоретикам, котрі прагнули розробити концепції, відмінні від гегемоністичної стратегії розвитку (на їхню думку, вона надто часто послуговувалася одномірною та ціннісно навантаженою формулою «недорозвиток — це стан свідомості» і має відповідати за апологетизацію, універсалізацію й абсолютизацію унікального історичного досвіду Заходу, закономірним наслідком чого стає «розвиток недорозвитку»), прибічники построзвитку заперечують саму евристичність поняття «розвиток» і намагаються віднайти йому альтернативу. Широко відомим є той факт, що підвалини сучасного дискурсу про розвиток заклали президент США Гарі Трумен у своїй інавгураційній промові 20 січня 1949 року: він проголосив ідею «справедливої угоди» (Fair Deal) як для США — в цьому сенсі вона мала стати продовженням Рузвельтового нового курсу (New Deal) на розбудову держави загального добробуту, — так і для цілого світу, наслідком її реалізації мало би бути подолання злиденного стану понад половини населення світу:

Ці люди не мають достатньої харчів, вони стають жертвами хвороб. Їхнє економічне життя примітивне і застійне. Їхня бідність є гальмом і загрозою як для них, так і для заможніших регіонів. Уперше за всю історію людство має у своєму розпорядженні знання та вміння полегшити страждання цих людей. Я переконаний, що ми повинні поділитися з мирними націями перевагами наших технічних знань, аби допомогти їм зреалізувати своє прагнення до кращого життя. Ми бачимо програму розвитку, яка базується на засадах демократичної справедливої угоди. Вища продуктивність є ключем до процвітання та миру, а ключем до кращої продуктивності є ширше й енергійніше застосування сучасних наукових і технічних знань.

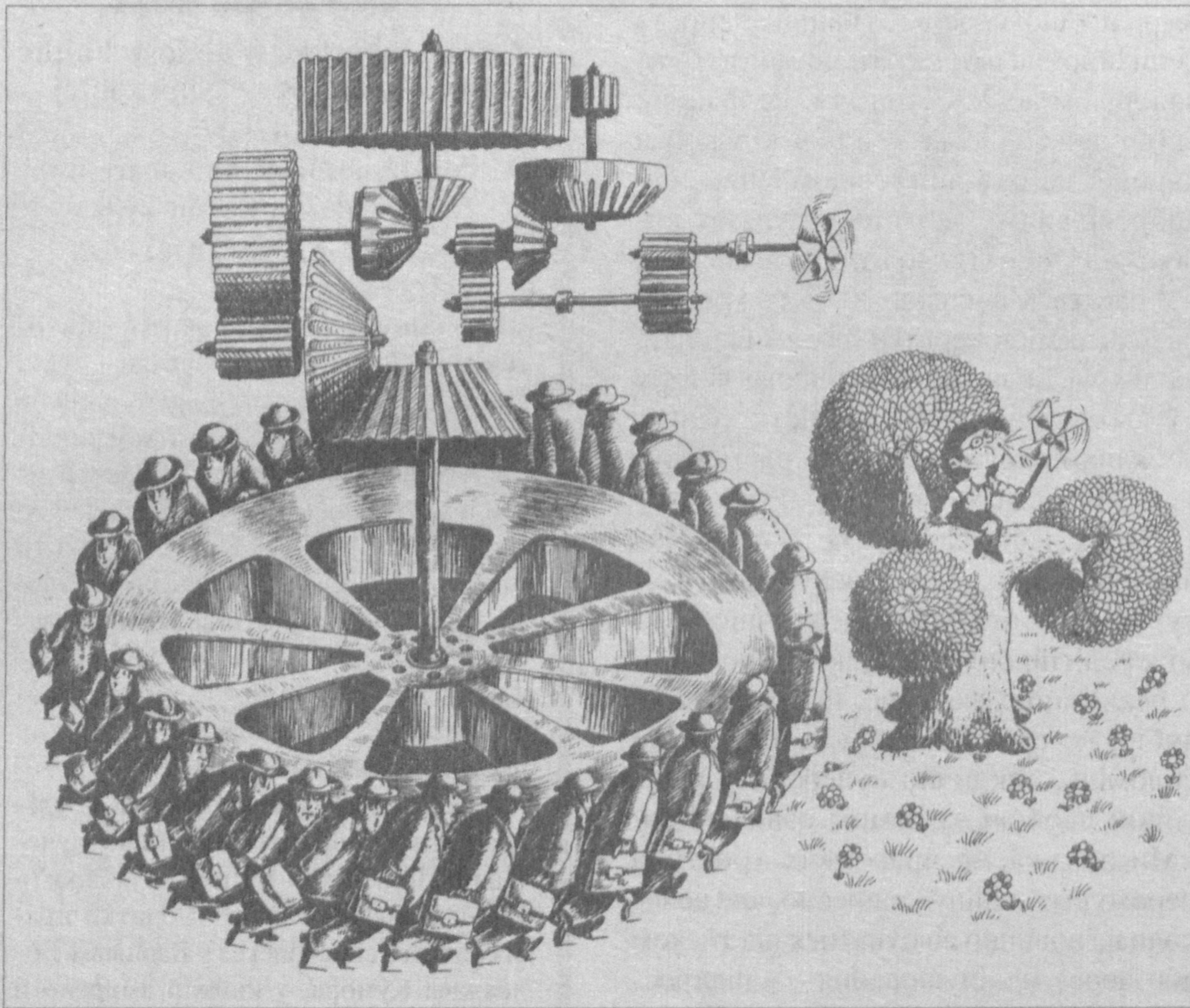
1951 року ці тези конкретизовано в програмному документі ООН з економічного розвитку недорозвинених країн, деякі його тези подібні до поглядів сучасних adeptів «структурних перетворень»:

Існує усвідомлення того, що економічний прогрес неможливий без болючих реформ. Треба відкинути стародавню філософію; старі соціальні інституції мають дезінтегруватися; зв'язки, що ґрунтуються на касті, вірі та расі, мають руйнуватися; сподівання великої кількості осіб, які неспроможні всти-

гати за прогресом, на краще життя — не справдяться. Дуже небагато спільнот готові заплатити повну ціну за здобутки прогресу.

Таке агресивне ідеологічне місіонерство академічного та політичного істеблішменту «першого світу», що поєдналося з ускладненням структури

часний лад. Ані Велика Британія, ані Сполучені Штати, ані Советський Союз не є моделлю чийогось майбутнього. Вони лише є державними структурами теперішніх, часткових (не тотальних) інституцій, які функціонують у рамках єдиної світ-системи, котра є і завжди була у розвитку».

«третього світу» через розпад колоніальних імперій, а потім і зникнення ленінізму з його «московським центром», вкупі з інтелектуальною кризою альтернативних модернізаційної школі концепцій, особливо марксистського і радикального штибу, не могло не продити спроб узагалі вийти поза межі системи координат, що базувалася на понятті «розвиток». Скажімо, фундатор світ-системного аналізу Імануел Валерстайн виголосив інтелектуальну смерть теорії модернізації ще у 70-х роках ХХ століття, мовляв, квінтесенція поглядів цієї традиції полягала в тому, що вона запропонувала надію третьому світові:

Якби, подібно до японців, недорозвинуті країни були достатньо кмітливими, аби винайти власну, локальну версію кальвінізму, або спромоглися поміняти шкільні програми (звичайно, спершу навчивши школярів читати), або розмістили радіоприймачі у віддалених селах, або далекосяжні еліти змобілізували темні маси за допомогою альтруїстичних зовнішніх сил, коли б та якби, тоді недорозвинуті країни також перетнули б Йордан і потрапили до країни молочних річок і кисільних берегів.

Тому, на думку американського соціолога, ми аж ніяк «не живемо у світі, що модернізується; ми живемо у капіталістичному світі. Рухатися цей світ змушує не потреба у досягненні [закид на адресу Парсонса та його послідовників, котрі протиставляли принципи припису та досягнення як характерні риси відповідно традиційного та модерного суспільств. — П.К.], але потреба у прибутку. Проблемаю пригноблених у цьому світі є не те, як здійснювати комунікацію, а як змінити су-

Один із засновників та найактивніших представників теорії построзвитку американський дослідник Артуро Ескобар дійшов аналогічних висновків, але не з позицій троцькістської версії неомарксизму, а переймаючи ідеї Фуко та наголошуючи, що категорія розвитку у труменівській інтерпретації, попри її окцидентальний етноцентризм та агресивне несприйняття відмінних стилів життя, набула статусу гегемоністичної. На думку Ескобара, мрія про прогрес, яка просякає ідеологію розвитку, втілюється у реальність у вигляді нічного жаху, оскільки «замість царства надлишкового багатства <...> дискурс і стратегія розвитку призвели до протилежного результату: масового недорозвитку та зубожіння, страхітливої експлуатації та гноблення. Боргова криза, Сахельський голодомор, зростання бідності, недоїдання та насилля — найнепривабливіші ознаки повного краху сорока років розвитку». Тому своє завдання представники теорій построзвитку вбачають у створенні своєрідної генеалогії втрати ілюзії, яка свого часу викликала майже релігійну віру в себе, іншими словами, предметом дослідження стає те, «як дискурси і практики розвитку, починаючи від моменту їх упровадження після Другої світової війни, творили “третій світ”».

Для методології теорії построзвитку засадничо важливими є розвідки Фуко про динаміку дискурсу та влади у репрезентації соціальної реальності, адже вони дозволили «розкрити механізми, за допомогою яких певний порядок дискурсу продукує припустимі способи буття та мислення, водночас, “дискваліфікуючи” або унеможлиблюючи інші». Ще одним значущим мислителем для школи построзвитку є Едвард Саїд, а надто його аналіз дискурсів

про Орієнт, який складає основу концепції орієнталізму. Орієнталізм, за Саїдом, можна розглядати як

корпоративну інституцію для взаємодії з Орієнтом — взаємодії за допомогою висловлення певних тверджень про Орієнт, обґрунтування підходів до нього, його описання, його освіти, його впорядкування, правління ним: стисло кажучи, Орієнталізм є західним стилем панування, реструктурування та здійснення влади стосовно Орієнту... Без вивчення Орієнталізму як дискурсу ми не зможемо зрозуміти ту дивну систематичну дисципліну, завдяки якій європейська культура спромалася керувати і навіть продукувати Орієнт політично, соціологічно, науково й уявно впродовж цілої епохи після Просвітництва.

Дослідження інших науковців підтверджують Саїдові висновки. Причому, представник світ-системного аналізу Джовані Арігі, спростовуючи Гантингтонову тезу про Захід як джерело ідей та практики індивідуалізму, лібералізму, конституціоналізму, прав людини, рівності, вільного ринку та зверхності права, доводить: зіставляючи цей ідеалізований/ідеологічний (у Марксовому розумінні цієї категорії) погляд на цивілізацію Заходу з його реальною політикою щодо інших «цивілізацій», бачимо її зовсім *незахідний* характер. Одна з найяскравіших ілюстрацій цієї тези — Опійні війни проти Китаю, одинокою причиною яких було прагнення Британії здобути нічим не обмежене право постачати опій на китайський ринок. Доброю ілюстрацією культурного панування може бути широко відомий вислів британського історика ХІХ століття Томаса Маколея, який заявив: «Одна полиця у хорошій європейській бібліотеці варта цілої локальної літератури Індії й арабів», — і навіть заперечував потребу знати санскрит або арабську, щоб обґрунтувати цю тезу.

Осягнення розвитку як дискурсу дозволяє зосередитися на пануванні та допомагає аналізувати «розвиток» як форму культурного простору, зберігаючи, однак, дистанцію з ним, бо для самого Фуко дискурс надає можливість мислити про певні предмети, що спричиняє вилучення інших. Отже, продукує знання не індивідуальний суб'єкт, а дискурс, який власне продукує і самого суб'єкта: «дискурс розвитку створив надзвичайно ефективний апарат задля вироблення знання про третій світ і здійснення влади над ним». Такий підхід дозволяє сприймати дискурс розвитку як феномен, відмінний від ідеології, котра відокремлена від реального світу й у найкращому разі може бути лише його викривленням. Також дискурс розвитку не є і «апаратом, що його розробили можновладці задля приховання... брутальної реальності доларового знака. Дискурс розвитку кристалізувався у практиках, які роблять внесок у регуляцію повсякденного життя індивідів у третьому світі». Тому реальним для школи построзвитку є питання: як влада цього дискурсу реалізується в житті країн та спільнот і як він впливає на спосіб мислення та дії індивідів, оскільки Фуко наполягає на відмові від опису влади у негативних термінах, як-от «репресія», «вилучення», «цензура», «абстрагування», «при-

Малюнок Володимира Казанського

ховування», «маскування», наголошуючи, що влада «виробляє реальність; вона виробляє сфери об'єктів і ритуали істини». Тому ми повинні розглядати індивіда не лише як фіктивний атом «ідеологічної» репрезентації суспільства, але і як реальність, фабриковану технологією влади під назвою «дисципліна».

Попри задекларовану новизну теоретичної та методологічної системи координат парадигми построзвитку, її генетичний зв'язок із попередніми концепціями, особливо школою залежності, є незаперечним. Для школи залежності самоочевидним було твердження про те, що Захід або розвинена метрополія мають потребу в експлуатації третього світу за допомогою ТНК та міжнародних фінансових інституцій на кшталт МВФ і Світового банку, які використовують для досягнення своєї мети інвестиції, торгівлю та допомогу. Проте конкурентні переваги ринків третього світу (дешева робоча сила, наявність природних ресурсів і великої кількості потенційних споживачів) та їх важливість для країн ядра і напівпериферії світ-системи не слід переоцінювати: навіть якби ринки всіх арабських країн відкрилися для Ізраїлю, їхня частка товарообігу не перевищила б обсягу ізраїльської торгівлі з такими невеликими країнами ядра капіталістичної світ-системи, як Бельгія та Голландія. Стосунки між країнами ядра є інтенсивнішими за кількісними параметрами та важливішими за якісними характеристиками, ніж взаємодія між ядром і периферією. Тому, попри нерівномірність процесів розвитку, ми напевно чимось маємо підстави редукувати їх до засобу експлуатації. Мало того, маргіналізація країн периферії (до яких, за певними показниками, наближаються деякі постленінські суспільства, що конституювали так звані «другий світ») дуже часто є наслідком неспроможності їхніх державних менеджерів закласти підвалини держави, що стимулює розвиток, обмежити корупцію та дисциплінувати локальних капіталістів, а також заохотити їхню конкурентоспроможність на світових ринках.

Крім того, прихильники концепції построзвитку схильні ігнорувати ідею про ціннісну нейтральність влади та феноменів, які їй протистоять, яку наголошував Фуко: «Влада походить знизу, а тому немає бінарного та всеохопного протистояння між тими, хто править, і тими, ким правлять». Французький мислитель заперечував саму можливість локалізації «великої відмови» у соціальному просторі, а це, своєю чергою, ставить під сумнів коректність маніхейського протиставлення: добре громадянське суспільство vs держава як утілення зла. Парадигма построзвитку схильна відтворювати саме такий бінарний стиль мислення, конструюючи дихотомії локального, традиційного, історично притаманного суспільствам третього світу, яке несе позитивні ціннісні конотації, та зовнішнього, закордонного, модерного, якому приписується від'ємна цінність. Таке опоетизування локального, потенційним наслідком чого може ставати, наприклад, мітологія «національного виробника», який, до того ж, послугується засобами виробництва, що не порушують екологічної гармонії,

схильне перебільшувати відмінність між західним капіталом і капіталом країн, що розвиваються або переживають постленінську трансформацію, ігноруючи вибірккову спорідненість, присутню між цими формами накопичення й економічної діяльності. Безумовно, ця мітологія пов'язана з таким модерним феноменом, як націоналізм, і здобула всебічне висвітлення у розвідці Романа Шпорлюка «Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста»; проте спроба «економічного націоналізму» оживити також і домодерні сантименти «грунту і крові» є очевидною. Варто теж зазначити: політичний капіталізм, дуже часто типовий для суспільств, що розвиваються або борються з «ленінською спадщиною», поступається за своєю ефективністю капіталізму раціональному, а той є специфічною рисою історії розвитку саме Заходу.

Ескобарові закиди на адресу «індустрії розвитку», мовляв, вона існує, щоб обслуговувати корисливі інтереси вхожих туди бюрократів, перегукуються з критикою громадського сектора економіки та ідеї громадського блага взагалі з позицій радикального неолібералізму Джеймса Бюкенена, а тезу Ескобара про хронічне погіршення умов існування у країнах третього світу не підкріплено жодними посиланнями на факти, мало того, їй суперечать дані про поліпшення таких показників, як тривалість життя та доступ до охорони здоров'я.

Ідеалізація локального, дуже часто ототожненого з традиційним, схильна нехтувати статусними та класовими конфліктами, іманентно притаманними спільнотам «неоксидентальних» суспільств, опиняючись, отже, «у колі консервативної утопії» (Анджей Валіцький) і відтворюючи стиль мислення, властивий іще слов'янофілам. Іван Кірієвський, наприклад, у такий спосіб схарактеризував допетровську Русь, протиставляючи її формалізованому західному світові:

Вона не знала ані залізного відокремлення нерухомих станів, ані обмежувальних для одного переваг іншого, ані політичної та моральної боротьби, що випливає з цього, ані станового презирства, ані станової заздрости. <...> Всі класи і види людности були просякнуті одним духом, спільними переконаннями, однорідними поняттями, однаковою потребою спільного блага.

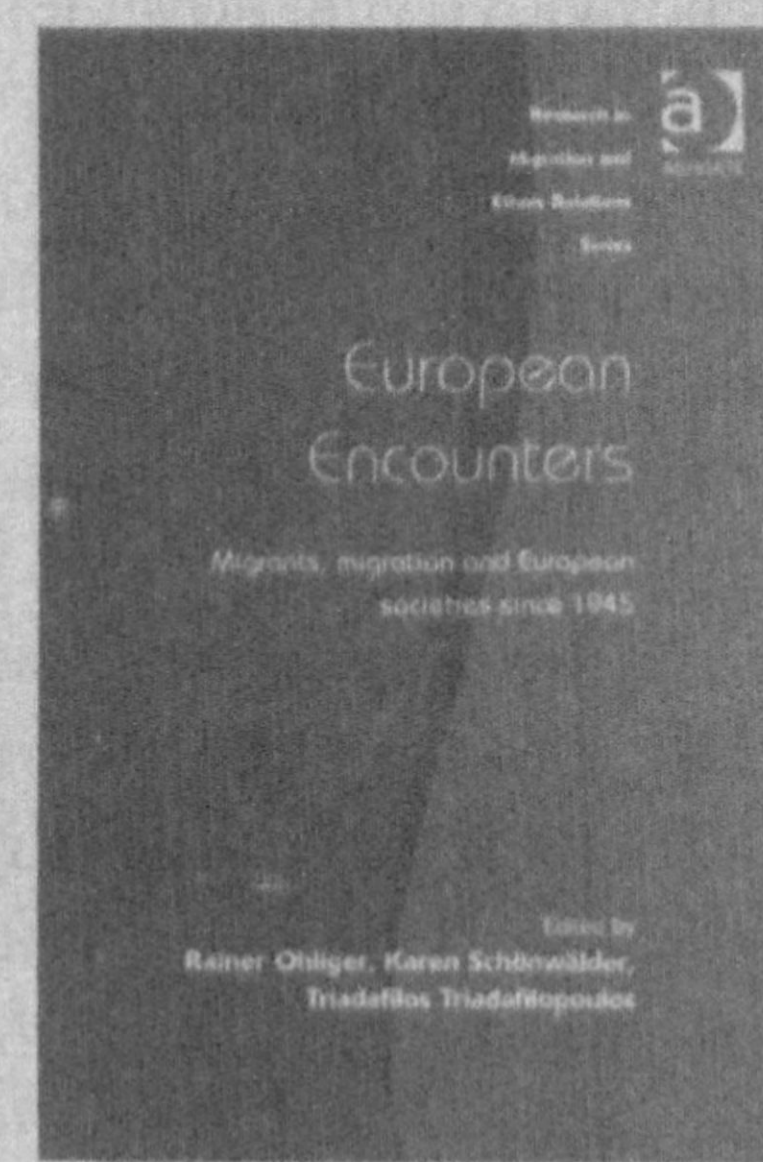
Теоретизування построзвитку про доколониальні спільноти третього світу наводимої перегукуються з апологетичним щодо автохтонності патосом слов'янофілів, який був зворотнім боком їхньої антизахідницької настанови.

Полемізуючи з тезою Юргена Габермаса про модерність як незавершений проєкт Просвітництва, Ескобар убачає в цій тезі заперечення права третього світу на існування, адже «рано чи пізно його буде повністю трансформовано внаслідок тиску рефлексивності, універсалізму й індивідуалізму, які визначають модерність, а також через те, що... відбудеться повна раціоналізація його “життєвого світу”, і його “традиційні ядра стиснуться до абстрактних елементів” після того, як відбудеться повна артикуляція та стабілізація третього світу за допомогою

модерного дискурсу». Розвиток, каже Ескобар, є лише останнім, хай і невдалим моментом цієї навали на третій світ, яка має на меті завершити проєкт Просвітництва в Азії, Африці та Латинській Америці. Ескобарова позиція претендує на принципову інакшість порівняно з базовими припущеннями Просвітництва, але глибинна структура обох стилів теоретизування майже ідентична, адже дослідники парадигми построзвитку схильні захоплюватися «шляхетним дикуном» – класичним конструктом Просвітництва, – якого тепер соціологізують і вважають своєрідною територіальною злокалізованою альтернативою носієві зла – Заходу/Півночі. Розглядаючи раціональність і науку як західний витвір (а така позиція цілком ігнорує вплив *незахідних* цивілізацій на формування *західної* раціональності та наукового дискурсу) і характеризуючи третій світ у термінах нераціонального, школа построзвитку повторює тези ранньої теорії модернізації, лише приписуючи цим твердженням протилежне значення: якщо для «модерністів» інструментальна раціональність була ідеалом, покликаним замінити собою всі інші «картини світу», науковці школи построзвитку заперечують цінність західного інтелектуалізму і підносять традиціоналістський світогляд.

Критика «есенціалізму», який, згідно з твердженнями прихильників школи построзвитку, є засадничою ознакою мислення теоретиків модернізації, на диво збігається з істерично-політизованою «ліберально-капіталістичною» атакою Карла Попера на «злиденність» марксистського історизму й есенціалізму і повністю нехтує той факт, що жодне дослідження не може уникнути «есенціалізму», адже кожне соціологічне пояснення/інтерпретація комплексних процесів соціальних змін оперує структурними категоріями – або припиняє бути *соціологічним* дискурсом, – а отже, мусить до певної міри бути «есенціалістським». Демонізація та гомогенізація Заходу у мисленні построзвитку є, очевидно, есенціалістською, а аналіз його впливу на третій світ не здиференційовано, що імпліцитно гомогенізує «недорозвинені» країни, попри їхнє посилене розшарування (наприклад, школа розвитку майже повністю ігнорує динамізм азійських «тигрів», хоча цей феномен кидає інтелектуальний і політичний виклик її засадам).

Школа построзвитку схильна надавати протилежного значення дихотомії: традиція–модерність, і, якщо квінтесенція поглядів теорії та «практики» модернізації під егідою інституцій західного типу, що їх часто-густо безпосередньо контролювали західні науковці й управлінці, полягала у якнайшвидшій руйнації традиційного порядку (саме таке кредо надихало авторів цитованої тут програми економічного розвитку), то з погляду построзвитку локальне «незахідне» тожне традиційному, а відтак позбавлене засадничих вад модерного суспільства: домінування технологій, яким приписують фатальний вплив на соціум, і жорсткого протиставлення першого та третього світів, витлумачених як протилежні за своєю природою сутності на кшталт Гантингтонових «цивілізацій». Прибічники парадигми пост-

European Encounters Migrants, Migration and European Societies since 1945

Aldershot: Ashgate, 2003

Збірка статей про різні європейські міграції після Другої світової війни постала з доповідей, виголошених на конференції в університеті Гумбольдта в Берліні восени 2000 року. Серед авторів – науковці з Німеччини, Сполучених Штатів, Британії, Франції, Канади, Нідерландів, Норвегії, Швейцарії, Румунії, Естонії та України. У вступній статті редактори збірки Карен Шенвальдер, Райнер Олігер і Тріадафілос Тріадафілопулос формулюють свій погляд на повоєнну міграцію як «один із головних викликів для європейських держав і суспільств та одну з головних сил, що їх формує». Завдання міграційних студій вони бачать у тому, щоб утвердити цей погляд у суспільствознавстві й громадській думці європейських країн, подолавши панування національних парадигм сприйняття історичного досвіду.

Решту статей згруповано в три розділи – радше, здається, для гаданої зручності читачів, ніж із наукових причин. Перший із них, що представляє розмаїття європейських міграційних процесів, містить статті про підрадянську динаміку цих процесів в Естонії, розв'язання етнічних проблем через еміграцію членів меншин у Румунії, імміграційний аспект повоєнної історії Німеччини та трудову імміграцію жінок до країн Західної Європи. Тексти другого розділу об'єднує, на думку редакторів, проблема міграції як політичної та соціальної проблеми. Крім статей про прибульців із «третього світу» до Нідерландів і Норвегії та турецьких «гастарбайтерок» у Німеччині, тут уміщено тексти про політичні наслідки насильницького переселення «співвітчизників» на «рідну землю» (до Греції по Першій світовій війні та до Німеччини по Другій), а також про проведення межі між «своїми» й «чужими» в багатокультурній Швейцарії. Третій розділ присвячено впливу міграції на індивідуальну та колективну ідентичність. Ідеться, зокрема, про португальців у Франції та Німеччині, розсіяних по Європі й часто сприйманих за членів інших спільнот албанців, німців-вигнанців із територій, відданих після 1945 року Чехо-Словаччині, Польщі та СРСР, та їхню роль у формуванні національного історичного наративу в Німеччині.

Українських читачів, напевне, зацікавить передусім стаття Володимира Кулика про українців у повоєнних таборах «переміщених осіб» у Німеччині й Австрії. На матеріалі видаваних у середовищі «ді-пі» газет автор вивчає роль дискурсу в спробі еліт витворити зі строкатої маси неповоротців до сталінського барака згуртовану й самосвідому українську спільноту, «політичну еміграцію», відзначаючи внутрішні та зовнішні чинники, що зрештою прирекли ту спробу на невдачу.

розвитку ігнорують усю комплексність і антиномічність веберівського дискурсу про модерність, вільного від нереалістичної ідеалізації зростання західного раціоналізму. Обираючи за опонента «вульгаризоване» веберіанство з парсонсівським «присмаком», школа построзвитку неминуче набуває рис супротивника, як-от одномірність, перевага конфліктного теоретизування над синтетичним і некритична ідеалізація суспільних практик тільки через їхнє географічне походження (перший світ у випадку школи модернізації та третій світ у теорії построзвитку). Уважніший погляд на відтворення традиціоналістських цінностей, зразків поведінки та інституцій у контексті сучасних суспільств робить такий пєан на честь традиції методологічно сумнівним і проблематичним з огляду на ефективну політику розвитку й етику відповідальності як принципу функціонування громадського життя. Романтизація локальних аграрних спільнот третього світу, з вихваланням переваг доіндустріального/докапіталістичного стилю життя, схильна не помічати численні підтвердження комерційної спрямованості «селянських суспільств», яка була їм притаманна задовго до залучення у капіталістичний світ-системи і лише отримала додатковий

імпульс внаслідок взаємодії із сучасним економічним порядком, рушійним принципом якого є необмежене накопичення капіталу. «Оспівування» рухів, спрямованих проти розвитку та його наслідків, стилістично є дзеркальним відображенням дискурсу розвитку, так енергійно таврованого теоретиками построзвитку, й потенційно призводить до підтримки реакційної політики й емпіричної «нечутливості» до реальних соціальних рухів, які формують альянси різноманітних сил, реалізація цілей котрих потребує працездатної держави, що стимулює розвиток. Дискурс розвитку в Ескобаровому розумінні продемонстрував рідкісну спроможність адаптуватися до постійно змінюваних умов, але водночас він несе відповідальність за вилучення індивідів поза свої межі, а відтак, поза межі політичних схем, котрі Захід накидає країнам, що розвиваються. Ескобар убачає в цьому феномені наявність суто ієрархічного, етноцентричного й технократичного підходу, котрий «розглядає народи і культури як абстрактні концепції та статистичні дані, що повинні пересуватись вгору або вниз графіків “прогресу”». Розвиток осмислювався не як культурний процес (культура була залишковою змінною, що мала зникнути із поступом модернізації), а як си-

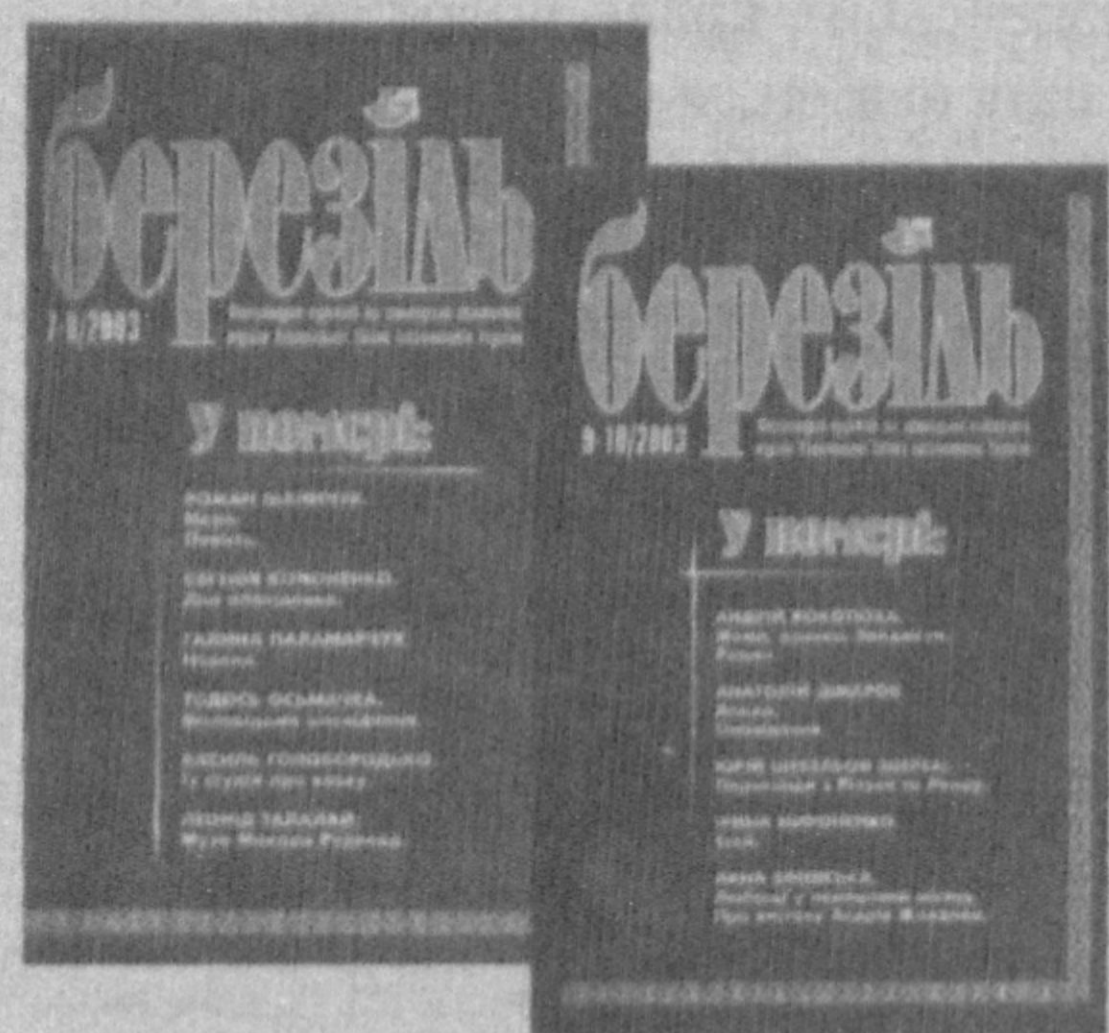
стема технічних інтервенцій, котрі підлягають більш чи менш універсальному застосуванню і котрі мають на меті «адресне» надання певних «нагально потрібних» послуг населенню. Тому годі дивуватися, що розвиток став настільки деструктивним щодо культур третього світу; а особливу іронію викликає те, що ця руйнація здійснювалась в ім'я «інтересів людей». Ескобарові погляди на дискурс розвитку аналогічні поняттю хитрости імперіалістичного розуму (П'єр Бурдьє), яке несло такий самий заряд ідеологічної критики щодо універсалізації партікулярного.

«Еліти» пострадянських суспільств із мовчазної згоди/індиферентності «громадськості» (вдаюся до лапок, аби вказати на змістовну порожність термінів західної традиції, які, за влучним спостереженням Мераба Мамардашвілі, не мали еквівалента в суспільній практиці країн державного соціалізму і навряд чи набули значення у випадку пострадянських суспільств) скеровують свої зусилля не на розбудову держави, яка сприяє розвитку (хоч би й авторитарного штибу), а на нестримуване етичними імперативами еґоїстичне нагромадження капіталу, здійснюване в рамках патримоніальних суспільно-політичних інституцій. По-

дальша патримоніалізація держави та консолідація персонального правління (під цим явищем Гюнтер Рот розумів детрадиціоналізований, персоніфікований патримоніалізм), яка може набувати олігархічно-суперпрезиденталістських форм із наголосом на клієнталізмі, робить можливим лише поступ клептократичної держави, спрямованої проти розвитку (термін Нікоса Музеліса), її симбіонтом виступає політичний капіталізм.

Тому, незважаючи на влучну діягностику проблем, притаманних соціально-економічному та політичному розвитку й культурній модернізації, некритичне прийняття припущень і рекомендацій парадигми построзвитку загрожує фаталістичним консерватизмом, що межує із квієтистським традиціоналізмом, а відтак зашкодить виробленню дієвої стратегії реформування та змін, особливо за умов постленінізму, бо унеможливить політику розбудови «адаптивної» держави, що сприяє розвитку. А характеристики цієї держави радикально відрізняються від авторитарних принципів організації, притаманних державам азійських «тигрів», та вимагають наявності демократичного політичного суспільства задля успішного використання творчого потенціалу соціальної дії. □

березіль

2003, ч. 7-8

У цьому номері «Березоля» чимало місця надано художнім творам. Зокрема, опубліковано поетичні добірки молодих авторів: Марини Браццо, Олега Романенка, Аліни Борщової, повість «Море» Романа Іваничука, два оповідання Євгенії Кононенко, новели Галини Паламарчук та оповідання Тодоса Осьмачки «Психічна розрядка».

Роман Левін пише про «особисте і не тільки...», торкаючися проблеми міграції з України за останній час. Василь Голобородько друкує наукову розвідку про семантику казкового мотиву.

Леонід Талалай звертається до творчості Миколи Руденка. Володимир Кашка відгукується на книжку Наталки Дукиної «На добрий спомин...», Олександра Ковальова – на лірику «Село і осінні пізноцвіти» Ігоря Качуровського та на його книжку перекладів із німецьких поезій «Стежка крізь безмір».

ч. 9-10

Сумна і від якогось часу дедалі неунікніша повинність наших часописів згадувати з «масовим читачем», здається, переростає для них у своєрідне мазохістичне задоволення. Чим-бо ще можна пояснити, що цілих дві третини зведеного вереснево-жовтневого числа «Березоля» відведено під роман новоспеченого представника поп-жанру Андрія Кокотюхи «Мама, донька, бандоган». Лаконічний редакційний коментар: «Роман удостоєний заохочувальної премії на III Всеукраїнському конкурсі романів

та кіносценаріїв “Коронація слова” за підсумками 2002 року», – замість розв'язати, тільки зміцнює сумніви, й без того заронені легко вгадуваним перегуком назви твору із чимсь уже бачено-чутим, на кшталт «Карти, деньги, два ствола». Сам роман – і то, либонь, одинока його чеснота – послідовно підтверджує всі найгірші читацькі передчуття, бо, як і решта його жанрових побратимів, із природи не придатний до публікації у «високочолих» і нудних для широкої маси журналах. Це останнє, однак, не виключає наявності цільової аудиторії, попиту і нормальної ринкової ціни, – на те й писалося. Значно важче збагнути, для чого й для кого писалися такі ж есеїстично-щоденникові вправлення Ірини Мироненко «Липнева колиска днів», уміщені поряд. Авторка обдаровує читачів банальними одкровеннями, укотре посвідчуючи: не все, що прагне бути «розумним, добрим, вічним», є ґарантовано талановитим.

Сиротливо-нетутешнім уламком старої школи новелістики випадає із загальної картини прозово-есеїстичного блоку оповідання Анатолія Дімарова «Лемко».

У відділі поезії маємо «Голос і наголос» Василя Старуна. «Життя прожити і не переспівати плач динозавра?» – дещо патетично, дещо риторично запитує-стверджує автор. Поряд із цим маємо архівну добірку перекладів із німецької Юрія Шереха та літературні пародії Романа Качурівського.

Критичний відділ числа вміщує рефлексії театрознавця Лариси Біневської з приводу харківської вистави «Місяць кохання» відомого режисера Андрія Жолдака, а також відгуки на книжки Василя Захарченка, Юрія Винничука, Олексія Аулова та Анатолія Махонюка. Не обійшлося і без емоцій: недоволена Інна Захарова звинувачує Івана Андрусяка в надто суб'єктивній оцінці творчості Романа Трифонова, недвозначно натякаючи: «відчуття історії, плину часу, таємниці буття – це дано далеко не кожному».

СУЧАСНІСТЬ

2003, ч. 10

Традиційно найцікавіша частина «Сучасності» – блоки, присвячені літературно-мистецькій критиці, культурології та есеїстиці. Оксана Пахльовська тверезо й без сентиментів міркує про «українську культуру у вимірі “пост”»: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм. «Коротке замикання в системі культури відбулося тому, що ця культура втратила зв'язок з тим цивілізаційним кодом, з якого вона народилася, як власне культура, здатна до самостійного життя, до свідомого вибору і виклику в найтяжчих історичних умовах», – підсумовує авторка свій невтішний, однак напрочуд точний аналіз.

Тетяна Бовсунівська на матеріялі роману «Писар Східних Воріт Притулку» Галини Пагутяк досліджує типологію української посттоталітарної художньої деструкції світобудови, доходячи висновку про виникнення утопії нового, проєвангеліського, типу.

Леонід Череватенко рецензує книжку вибраних творів Миколи Бажана, якою започатковано серію «Бібліотека Шевченківського комітету» й до якої укладачі помістили «вірші, натхненні образом Й. Сталіна». Але помістили їх замало: рецензентові, чия творча думка не знає впини, дуже бракує в «такому репрезентативному односторонньому» ще й таких «абсолютно несучасних і несвоечасних» речей, як «Веди, учителю!...», «Горіський ранок», «Клич вождя» чи «Безсмертя». Череватенко не каже напросто, що «преміяльна» серія мусить «репрезентувати» не добру літературу,

а суспільно-політичну атмосферу, в якій «жили і творили» укр. рад. письменники, але така настанова вгадується. Як і легітимізація наступних лавреатських томів спілчанських побратимів – що-що, а дух доби вони унаочиняють.

Іван Лисий докидає свою в'язанку хмизу до полеміки навколо книжки Мирослава Поповича «Нариси історії української культури». Крім того, часопис продовжує публікувати спогади відомого дисидента Василя Лісового, подає закінчення біографічної розвідки Дмитра Стуса про дитячі літа його батька, а також уміщує уривки зі щоденників литовського поета-класика Яна Райніса в перекладах Михайла Григоріва.

Стаття Анатолія Русначенка «Революцію готувати і продовжити: річниця УПА і сьогодення», вміщена в блоці політичної публіцистики, намагається дати відповідь на питання, чому сьогодення влада не поспішає офіційно визнати армію, котра боролася за самостійну Україну. Інший автор цього блоку, Борис Бахтєєв, через рік після захоплення заручників у московському театральному центрі на Дубровці міркує над тим, які висновки належить зробити з цього теракту.

Літературний відділ журналу подає закінчення драматичної повісті Марії Матіос «Трояка ружа», вірші Світлани Мейти і Тамари Севернюк. «Хто збагне тебе, світе?» – майже слізно допитується перша, на що друга не вельми грамотно пропонує:

Коли життя летить навкіс,
А ти – ні впадь, ні встань –
Намарне лити море сліз
При хорах причитань.

Мистецький блок уміщує нарис Оксани Думанської «Соня... Софія... Караффа...», присвячений творчості відомого львівського графіка Софії Караффи-Корбут, чий роботи прикрашають обкладинку числа.

Традиційна бібліографічна рубрика пропонує огляд новинок книжково-журнального ринку.